

SZILÁGYI FERENC

Nagyvárad, mint a Tiszántúl központi szerepkörű városa

Nagyvárad a kárpát-medencei városhálózat jelentős, regionális szintű tagja alapításától kezdődően. A korabeli Tiszántúl keleti peremét, a későbbi Partium magterületét tartotta vonzásában, annak regionális központjaként működött. A 900 éves múlttal rendelkező város azonban nem csak az új és a modern korban, de az ezt megelőző történelmi korszakokban is jelentős szereppel bírt az ország térszerkezetében. Története szorosan összefonódott Bihar vármegye történetével, amelynek katonai, közigazgatási, kereskedelmi, egyházi, kulturális tekintetben is központja volt. Ugyanakkor messze túlsugárzott a történelmi Biharország határain, jelentős vonzóerőt gyakorolva elsősorban a szomszédos, provinciálisabb vármegyék irányába (Békés, Szilágy, Szatmár stb).

A történelmi Magyarországot nem számíthatjuk Európa legurbanizáltabb országai közé. A nyugat-európai, erősebben polgárosult államokhoz viszonyítva a Magyar Királyság egy lassabb, álmosabb feudális társadalom képét mutatta. A témával foglalkozó szakirodalom is megkülönbözteti az urbanizáció és a városi lét fogalmát Nyugat- és Kelet-Európában. A középkori „nyugaton” a pezsgő kereskedelmi élettel bíró népes központokat tekintették városoknak, addig keletebbre a védelmi szerepkör (vár, védőfal) és az államigazgatás funkció is elegendő volt a városként való nyilvántartáshoz. Nem véletlen, hogy míg Abu Hamid arab utazó, 1153-ban 78 magyarországi városról tesz említést, addig a nyugati utazók ebben az időben rendszerint csak kettőről tudnak, Esztergomról és Fehérvárról. A magyar városok eszerint keleties képződmények, védelmi helyek és uradalmi központok, nem pedig a városi polgárság lakóhelyei.¹ A 13. századtól már kialakul egy szűk polgárság, létrejön az autonómiát követő városi jog, fejlődik a kézművesség, a munkamegosztás és a tatárjárás után megsokasodnak a fallal körülvett városok.

A jelenlegi városhálózat kialakulása komplex történelmi fejlődés eredménye, melyre minden jelentősebb kor (pl. török megszállás, reformkor, dualizmus (pl. vasútépítések), Trianon, kommunista diktatúra) markáns módon hagyta rajta a keze nyomát. Megfigyelhető a fejlődés folyamatos és fokozatos felgyorsulása. A fő térszerkezeti vonalak egyre gyorsabban változnak. A történelmi fejlődés első felében egy lassú, de természetes fejlődés jellemző, melyet időnként inváziók, járványok törnek meg. A fejlődés második (Dózsa-felkeléstől számítva) szakaszában a történelmi események sokkal inkább meghatározóak és viszonylag gyorsan követik egymást, így maga a természetes fejlődés csak a rendszerint negatív hatású történelmi

¹BELUSZKY PÁL: *Magyarország településföldrajza*. Általános rész, Bp.-Pécs, 2003. (Területi és települési kutatások 13.) 19.

események közötti rövid intervallumokat töltik ki, és a 16-17. században ezek a rövid intervallumok is csak az újjáépítésre adnak lehetőséget, tartós továbbfejlődésre aligha. Nyugat-európai típusú városfejlődésre itt nincs lehetőség. A Rákóczy-szabadságharc leverésétől számítva a Habsburg-korban következik be egy viszonylagos nyugalmi időszak, de gyors fejlődésről és a növekedésről ekkor sem beszélhetünk. Egyrészt a feudális berendezkedés, másrészt az agrárjelleg is egy rurális társadalom képét vetítette előre, a holtpontról való elmozdulásra csak a reformkorban volt lehetőség. A 1848-49-es forradalomig tehát a fejlődés meglehetősen elenyésző, a településhálózat csúcán a kevésszámú szabad királyi város, és egy sor átmeneti állapotban lévő mezőváros található.

Nagyvárád létrejötte földrajzi energiáknak köszönhető, a Pannon-medence keleti peremén létrejövő vásárvonal és az arra merőleges hegyekből lefutó folyók valamennyi metszéspontjánál jelentős várak jönnek létre (Nagyvárád, Arad, Temesvár, Szatmár).

Bihar és Nagyvárád összefonódása történeti léptékben szinte teljesnek mondható. Kevesebb, mint egy évszázad az az időszak amikor *Biharország* központjaként nem Nagyváradot nevezhetjük meg. A hagyományok Bihar vármegye megalapítását és a bihari püspökség létrehozását Szent István korához kötik. A 11. század első feléből azonban szinte teljesen nélkülözzük azokat az írott forrásokat, bizonyítékokat, amelyek alátámaszthatják ezt a hagyományt. Egyértelműen nem cáfolható a Bihari Püspökség létezése, de működéséről is csak közvetett bizonyítékaink a 11. század végétől vannak, amikor is Szent László a Nagyváradra való átköltöztetésről rendelkezik. A megye létezésére és működésére is csak a 11. század közepéről vannak bizonyítékok, amikor is bihari ispán és várispánságról létezik írásos említés. A közvetett bizonyítékok arra utalnak, hogy a megye és a püspökség alapítása Szent István uralkodásának második felében, de mindenképpen 1020 után történik.²

A vármegye alapítási évét biztosan nem tudjuk megállapítani, ugyanakkor a Bihari-dukátus ekkor már biztosan létezik, ez az Árpád-kori magyar trónörökösök működési területét képezte és Szent Imre herceg nyilván e miatt tartózkodott sokat Biharban, sőt a végzetes vadászbalesete is itt következett be 1031-ben.³ Akár vármegyeként, akár dukátusként határozzuk meg Bihart a korai Árpád-korban, az bizonyos, hogy első központja a Bihari-földvár volt.⁴ A 11. században az országos politikai központok (Esztergom, Székesfehérvár) ellenpólusai Bihar és Marosvár körül formálódnak.⁵

Nagyvárád alapításáról már sokkal több információnk van. 1077 és 1095 között Szent László alapít prépostságot Váradon. 1091 és 1093 között a püspökséget is áthelyezi Biharról. Ekkor említik Váradot először a korabeli iratokban. 1095-ből ismert Várad első püspöke Könyves Kálmán herceg, akit Sixtus követ a püspöki székben.⁶ Megalapításától számítva mindössze egy évszázad kellett ahhoz, hogy a

²KRISTÓ GYULA: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Nemzet és emlékezet. Bp., 1988. 475.

³DIÓS ISTVÁN: *A szentek élete*. Elektronikus változat <http://www.katolikus.hu/szentek/szent176.html>. (A letöltés ideje: 2015. november 5.)

⁴KRISTÓ GYULA: i. m., 475–476.

⁵BÓNA ISTVÁN: *A népvándorlás kora Erdélyben*. Szerk: KÖPECZI BÉLA, *Erdély története*. I. kötet. Bp., 1988. 107–234.

⁶FLEISZ JÁNOS: *Nagyvárád várostörténete*. Nagyvárád, 2011. 12.

város országos jelentőségű központtá emelkedjen. A püspöki székhely (a tíz magyarországi püspökség egyike) már előrevetítette a város gyors fejlődését. Legfőbb funkciója természetesen az egyházi központi szerepkör mellett a védelmi funkció, a Sebes-Körös mocsaras partjára felépült vár meghatározza a város identitását és nevét. A várad-környéki falvakban élnek az azt kiszolgáló várnépek (lásd. Csátár, Kovácsi). A városba és annak közvetlen környezetébe olasz és vallon telepesek is érkeznek (Olaszi, Velenice, Bologna, Padua).⁷

1130-ban megtelepedik Váradhegyfokon az első magyar premontrei rendház, amely a közelben lévő Szentjossal együtt Kelet-Magyarország legfontosabb apátság központját képezte. 1131-ben itt temették el II. István királyt is. 1192-től László lovagkirály szentté avatásától kezdve a vár közepén található szent-királyi sír egész Magyarország első számú zarándok központjává teszi Nagyváradot. Szent László kultusza olyan erős a korabeli Magyarországon, hogy a királyi sír által Várad, az ország legfontosabb központjai közé emelkedik. Várad és a vár közepén emelkedő bazilika országos istenítéletek és eskütételek színhelye lesz.⁸

Egészen a reformáció koráig nagyon erős Szent László kultusza. A magyar királyok trónra lépésük után rendszerint elzarándokolnak Szent László sírjáiig sőt, a szent sírja királyi temetkező helyé is teszi Váradot, hiszen itt temetik el Luxemburgi Beatrix magyar királynét, Mária királynét, II. Endre királyt illetve korának legjelentősebb uralkodóját, Luxemburgi Zsigmondot, magyar és cseh királyt, német római császárt is.

A Rogerius *Carmen Miserabile* művéből hű képet kapunk arról a pusztulásról, amit a város a tatárjáráskor átélt (1241).⁹ Az újjáépítés mintegy 40 évig tartott, ennek köszönhetően Várad az Árpád-kort követően is a Magyar Királyság központja maradhatott. Az ország egyik legjelentősebb vára épül fel, melynek közepét a Bazilika tölti ki, ugyancsak itt álltak Szent István, Szent Imre és Szent László bronzszobrai és 1390-ben Márton és György szobrászmesterek munkájának eredményeként itt állítják fel Szent László lovas szobrát is.¹⁰

A 15. században a humanizmus korában bekövetkezik Várad második fénykora. A város környéki kistelepülések szintén mezővárosokká válnak (pl. Olaszi, Velenice). A kelet-magyarországi vásárvonal Bihart az ország egyik centrumtársaságává teszi már a 11. századtól, ez a szerepkör a 14–15. századra erősen kiszélesedett. A 14. században a Kárpát-medencében 10 pénzügyigazgatósági kerület létezett, köztük a Váradhoz Bihar, Kraszna, Zaránd, Békés és Szolnok vármegyék tartoztak,¹¹ jól mutatva a városnak a Biharon messze túlsugárzó jelentőségét.

A kelet-magyarországi vásárvonal mentén folyó intenzív áruforgalom, valamint az Erdélyt és Magyarország belső részeit és a Királyhágót összekötő királyi út forgalma Nagyváradnál metszik egymást. Fejlődik a kultúra, Várad továbbra is jelentős egyházi központ. Erre az időre esik Janus Pannonius és Vitéz János ténykedése is.

⁷PÉTER I. ZOLTÁN: *A jelenkori Nagyvárad megalapítása*. Nagyvárad, 2012. 14–15.

⁸FLEISZ JÁNOS: i. m., 15.

⁹<https://www.scribd.com/doc/233584507/Rogerius-Carmen-Miserabile-Text-Latin-Roman>. (A letöltés ideje: 2015. november 10.)

¹⁰FLEISZ JÁNOS: i. m. 15.

¹¹CSÜLLÜG GÁBOR: *A Tiszántúl a Kárpát-medence 10–16. századi regionális tagolódásában*. Doktori értekezés. Debrecen, 2006. 106.

A Vitéz János püspök által a nagyváradai várban alapított (1455) csillagászati megfigyelőállomás a kor egyik legjelentősebb ilyen létesítménye volt. Ennek a kupoláját tekintették hosszú ideig a kezdő délkör áthaladási helyének, tehát innen kiindulva határozták meg a keleti és nyugati félteke fogalmát. A nagyváradai kezdődélkör 1464 és 1667 között volt használatban.¹² A váradi csillagvizsgálóban összeállított táblázatok (*Tabula Varadiensis*) sokáig segítségére volt a hajósoknak. Bizonyított tény, hogy az újvilágot felfedező Kolumbusz Kristóf¹³ hajóin is volt egy példány ebből a munkából.

Jelentős változásokat hoz a város életében a török és az oszmán kor. Várad mindvégig jelentős vár és város marad, de az Oszmán Birodalom terjeszkedésével perifériára kerül, határvárrá és várossá válik. Környezete jelentős veszteségeket szenved. Bihar, mint gazdasági centrumtértség megszűnik. Várad ugyanakkor kiemelkedő jelentőségű városa marad a fejedelemségnek, amit jól mutat az a tény, hogy az Erdélyi Fejedelemségben a fejedelem után a második legnagyobb tisztség a váradi kapitányé.

A 16. század nagyon zűrzavaros időszak a város életében, ugyanakkor a rengeteg esemény és írásos emlék lehetőséget ad a város jelentőségének a felmérésére:

- 1514-ben a Dózsa György parasztlázadás leverését követően Dózsa felnégyelt testének egy részét ide szegezik. Az 1530-as években (1934-1938) a kettészakadt Magyarország keleti felének fővárosa lesz.¹⁴
- Itt működött püspökként a kor meghatározó politikusa Fráter György, aki 1538-ban megkísérelt békét kötni a Szapolyai és a Habsburg uralkodók között (Váradi-béke).
- 1541-ben a török csellel elfoglalja Budát, a budai polgárság és nemesség egy része Váradra költözik. 1556-tól Várad is csatlakozik a reformációhoz és mint katolikus központ megszűnik működni.
- 1558-tól Izabella fővárossá teszi. A váradi főkapitányok közül később több személy fejedelem lesz (Bátoriak, Bocskai István, II. Rákóczi György).

A 16. század második felében a reformátusok legnagyobb központjává válik, akik nyomdát működtetnek a városban, protestáns hitvita zajlik és ugyanebben az időszakban Kelet-Közép Európa egyik legnagyobb várává építik át.¹⁵

A mohácsi vészt követően és a Magyar Királyság három részre szakadásával egy időben létrejön egy különleges jogállású terület Kelet- és Észak-Kelet Magyarországon. Jó néhány királyi vármegye az erdélyi fejedelmek igazgatása alá kerül. Ezeket Partium Regni Hungarie, vagyis a Magyar Királyság Erdélyhez csatolt részeként (Partiumként) emlegetnek. A Partium régió természetes központja Nagyvárad lesz.¹⁶

1660-ban hosszú ostromot és árulást követően Várad a törökök kezére jut. A védők szabad elvonulást kapnak és az éppen nyomtatás alatt álló Váradi Bibliát ma-

¹²http://index.hu/tudomany/tortenelem/2013/11/20/mikor_volt_nagyvarad_a_vilag_kozepe/; (A letöltés ideje: 2015. november 10.)

¹³<http://www.mebt.hu/hu/tartalom/kolumbus-es-nagyvaradi-csillagaszati-gyujtemeny/>; (A letöltés ideje: 2015. november 10.)

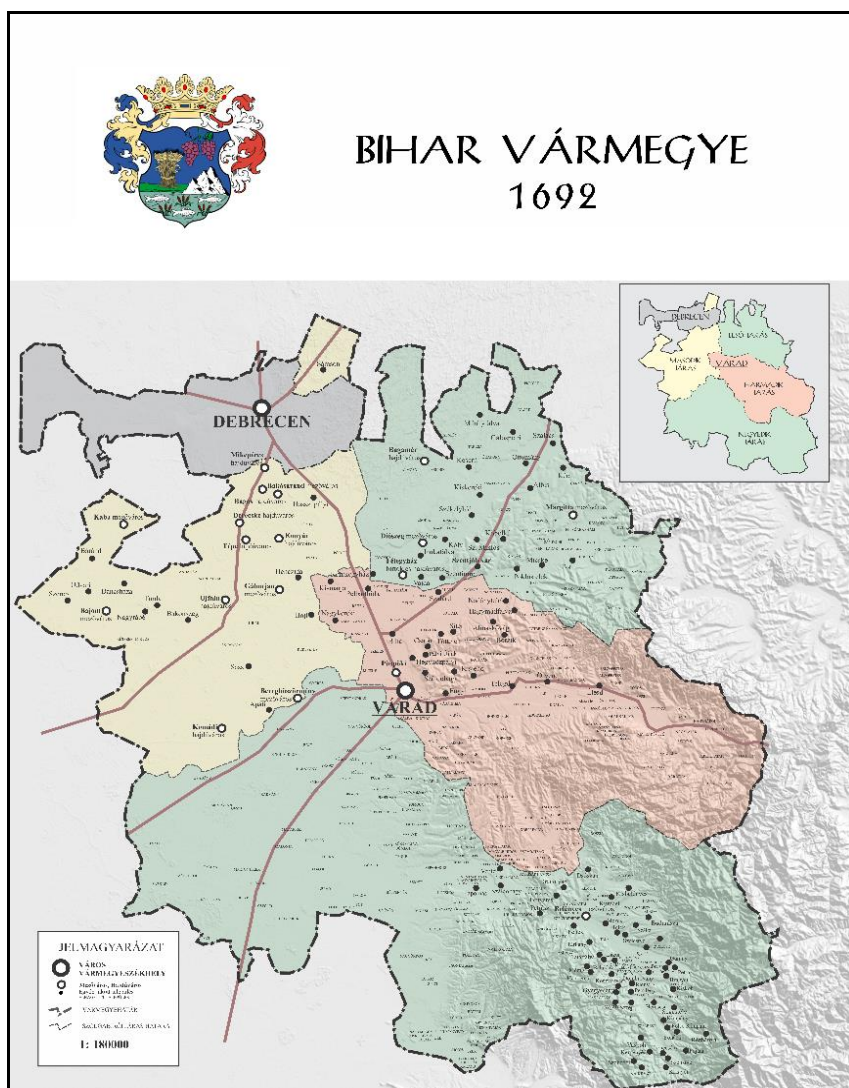
¹⁴FLEISZ JÁNOS: i. m., 17.

¹⁵FLEISZ JÁNOS: i. m., 20.

¹⁶SZILÁGYI FERENC: *Közigazgatás a Partiumban*. A honfoglalástól napjainkig, Nagyvárad, 2013. 26–27.

gukkal viszik és Debrecenbe települnek át. A legfontosabb kelet-magyarországi szellemi, kereskedelmi és egyházi központ ettől kezdve Debrecen lesz.

Az Oszmán Birodalom részeként is jelentős vár marad, sőt tartományi központtá, pasasággá válik. 1684-ben megközelítőleg ötezer lakosa volt.¹⁷ A lakosok túlnyomórészt oszmán törökök, a keresztényeket a hódoltsági terület magyar kálvinistái, továbbá balkáni rácok képviselik.¹⁸ A török uralom alól 1692-ben szabadul fel. A város és a vár megmarad, de Bihar déli fele gyakorlatilag elpusztul.¹⁹

1. ábra.²⁰

¹⁷FLEISZ JÁNOS: i. m., 22.

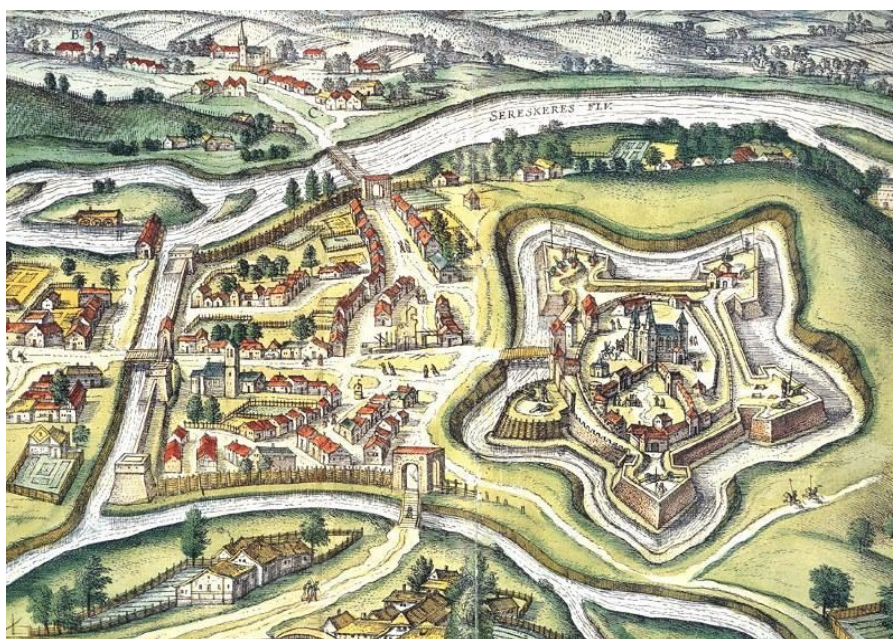
¹⁸PÉTER I. ZOLTÁN: i. m., 22–23.

¹⁹SZÁLKAI TAMÁS – SZIKLA GERGŐ – SZILÁGYI FERENC: *Bihar és Hajdú megye közigazgatási beosztásának története (1552–2013)*. Debrecen 2014. Térképmelléklet I/3.

²⁰Uo.

1692 után megkezdődött a megye és a város teljes újjáépítése, de a török kor előtti jelentőségét Várad többé nem szerzi vissza. Az helyreállítás sem volt zökkenőmentes, a várost a következő évtizedben még törökök és tatárok, az azt követő évtizedben pedig a kuruc csapatok dúlják. A lakók veszély esetén elmenekülnek, vagy a várban lelnek menedékre, majd újra visszatérnek. A lakosság ekkor is sokszínű, a magyarok mellett német katonák, kereszténnyé vált törökök, rácok, görögök és más balkáni népek élnek a városban. Az első népesebb román közösség Velencén jelenik meg, de az ortodox népességen belül is csak a 18. század közepén kerülnek többségbe az addigi többséget alkotó rácokkal szemben.²¹

A felszabadulás pillanatától kezdve Váradnak osztoznia kell Debrecennel a kelet-magyarországi központi szerepkörön. Nagyvárad újra a katolikus egyház központjává válik, újraéled a püspökség, amely jelentős birtokokat kap a vármegyében. 1775-től kezdve már nem csak a római-katolikusok, hanem a görög-katolikusok püspöki központjaként működik. A telepítések ellenére, Bihar magyar lakosságának többsége református marad, akik természetesen Debrecenre tekintenek egyházi és oktatási központként. Nagyvárad, Bihar megyeszékhelyeként is újra szerepet kap, de a legfőbb kereskedelmi és kézműves központ viszont ettől kezdve Debrecen lesz.

2. ábra.²²

A 18. században az adóösszeírások alapján modellezhető Magyarország város-hálózata. Eszerint a század elején az észak-keleti területeken Debrecen és Szatmár-

²¹PÉTER I. ZOLTÁN: i. m., 23.

²²GEORG HOUFNAGEL: Nagyvárad a 17. században. <https://www.sanderusmaps.com/en/our-catalogue/detail/164030/antique-map-of-romania-oradea-by-braun--hogenberg/>. (A letöltés ideje: 2015. november 10.)

németi a legfontosabb városok.²³ Nagyvárád csak a harmadik kategóriába sorolható. Nem csoda, hiszen Debrecen még a 18. század végén, az első magyar népszámlálás idején harmincezer lakossal az ország legnagyobb lakosa. Míg Szatmárt és Németit 1721-ben egyesítik egymással és szabad királyi várossá nyilvánítják, addig Nagyvárád elválasztva marad a szomszédos mezővárosoktól. 1785-ben váradnak hivatalosan 4245 lakosa van, alig több mint Diószegnek, és kevesebb, mint Szalontának. Ugyanakkor Várád-Olaszi önálló mezőváros több mint ötezer lakossal. Nagyvárád és Várád-Olaszi mezővárosok és Várád-Velence község együttes lakossága már meghaladja a 10.500 főt, amivel a 18. legnépesebb települése lehetett volna az országnak, de még mindig messze elmaradva a rivális Debrecentől. Szatmárnémeti népessége ugyanekkor közel 8400 fő. 1792-ben létrejön az önálló Váralja község is, tehát a jelenlegi Várad belváros területén két mezőváros (Város – tulajdonképpen újváros, Olaszi) és két község, Velence és Váralja létezett.²⁴ A kisebb népességszám ellenére a II. József idején bevezetett közigazgatási reform mégis Nagyváradot nevezi meg kerületközpontként.²⁵

1825-ben, a reformkor kezdetén a népességszám meghaladta a 16000 főt, 1830 elérte a 18.000-et. Még mindig messze elmaradt a 45.000 lakosú Debrecennel szemben, ugyanakkor Araddal, Gyulával és Nyíregyházával együtt a leggyorsabban fejlődő városok közé tartozott.²⁶ Gyimesi Sándor szerint ekkor Várád a városok második hierarchikus csoportjába tartozik Araddal, Nagykárolyllyal és Máramarosszigettel együtt, még mindig lemaradva Debrecen és Szatmárnémeti mögött, ugyanakkor piackörzetek tekintetében már Aradot és Váradot sorolják a legfőbb városkategóriába 1828-ban.²⁷ A gyors növekedés és a gazdasági fellendülés szoros kapcsolatot mutat a zsidó lakosság lélekszámának és részarányának emelkedésével, Nagyvárád a magyar zsidóság egyik fő központjává vált a 19. században. Az országos vasúthálózatba 1858-ban kapcsolják be a Püspökladány-Nagyvárád vonal átadásával. 1870-ben a vasúti fővonalat meghosszabbítják Kolozsvárig. 1871-ben átadják a Nagyvárád-Békéscsaba, 1885-ben pedig a Nagyvárád-Féligfürdő vonalat, amely már a város fürdőközponti funkciójának megalapozását vetíti előre. 1887-ben a Nagyvárád-Vésztő, a vaskohi szárnyvonal, valamint a Nagyvárád-Érmihályfava vonal is elkészül.²⁸ Várád a magyar királyság egyik legfontosabb vasúti gócpontja lesz. Rajta keresztül valósul meg Erdély irányába a tranzitforgalom, illetve itt metszi ezt a vásárvonalat követő vasútvonal Máramarossziget és Temesvár között.

A magyar szabadságharc idején Várád a fegyvergyártás központja, jelentős iparos város. A négy szomszédos település (Várád, Velence, Olaszi, Váralja) egyesítésre formálisan 1850-ben kerül sor, de valójában még évtizedekig önállóan működnek az alkotórészek. A Bach-korszak önkényuralmi idején újra kerületközponttá válik, a katonai közigazgatás innen irányítja Arad, Békés, Bihar, Szabolcs, Szatmár vármegyéket. Ugyanekkor Bihart kettévágják, Dél-Bihar vármegye székhelye Nagyvárád,

²³GYIMESI SÁNDOR: *A városok a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet során*, Bp. 1975. 262–263.

²⁴FLEISZ JÁNOS i. m., 26.

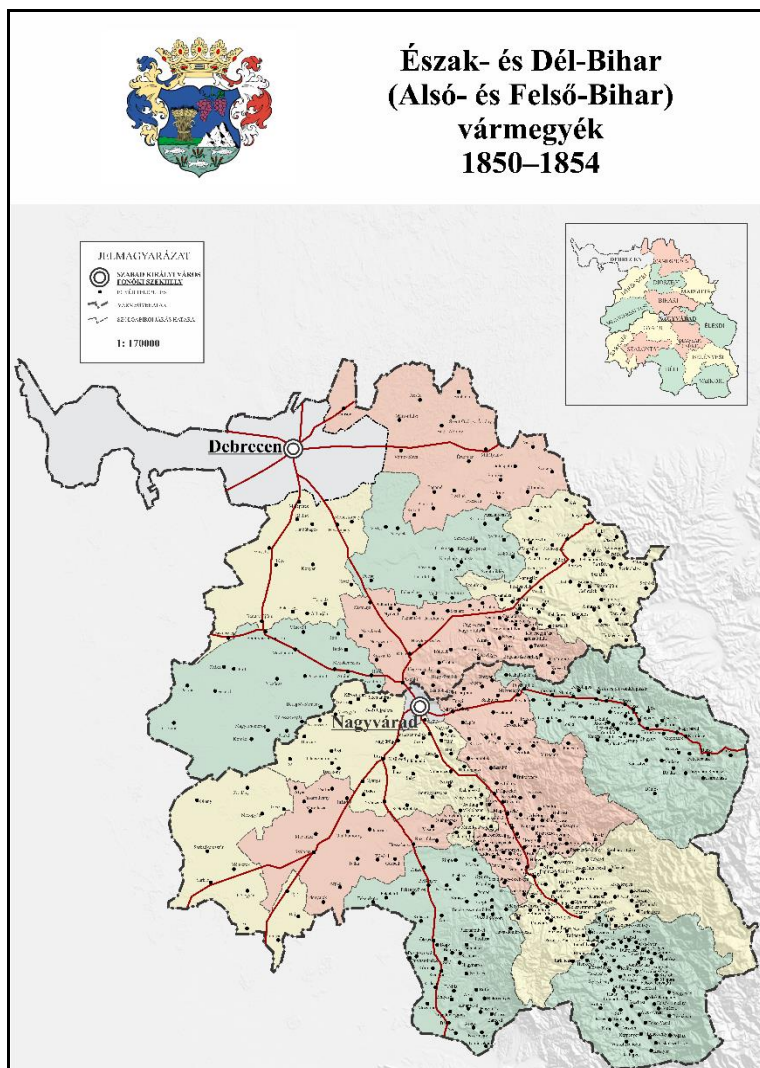
²⁵SZILÁGY FERENC: i. m., 48–50.

²⁶BELUSZKY PÁL: i. m., 109.

²⁷BÁCSKAI VERA – NAGY LAJOS: *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban*. Bp., 1984.

²⁸BELUSZKY PÁL: i. m., 139–144.

Észak-Bihar székhelye Debrecen.²⁹ 1850-ben a teljes népesség 22.500 fő, 1880-ban 31.000 fő, 1900-ban pedig 50.000, 1910-ben 64.000. 1900-ban Olaszi a legnépesebb városrész közel 17.000 lakossal, Újváros 13.600, Váralja 6.000, Velence 4.400, Külváros 3.300, Csillagváros és Szőlőhegy egyaránt 1.500 lakossal bírtak.³⁰

3. ábra.³¹

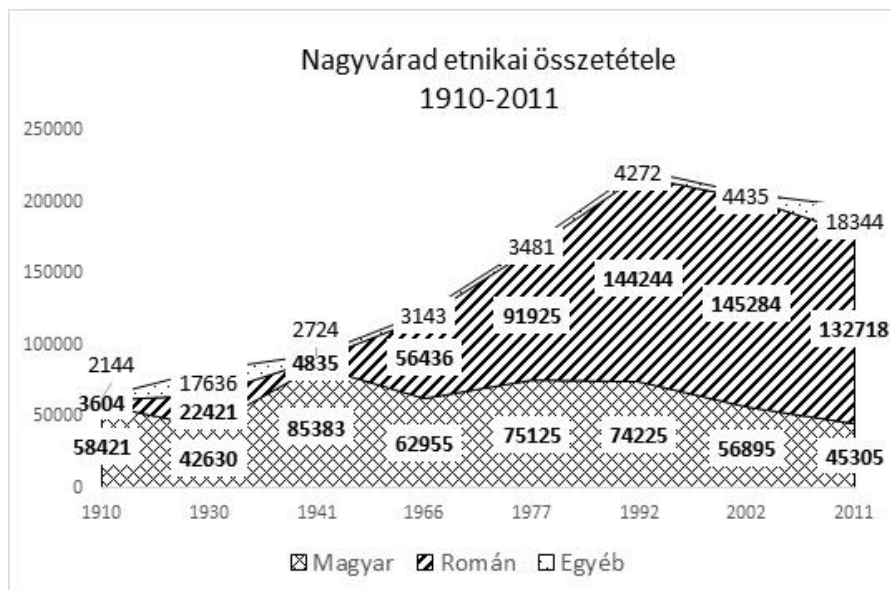
A 20. század során a világháború és a város mellett meghúzott államhatár ellenére a fejlődés töretlennek nevezhető. A 20. század elejére a Nagyvárad minden tekintetben az ország legfontosabb városainak sorába emelkedik, Pozsonyhoz, Kolozsvárhoz, Aradhoz, Temesvárhoz, Zágrábhoz hasonlóan Budapest egyik ellenpó-

²⁹SZÁLKAI TAMÁS – SZIKLA GERGŐ – SZILÁGYI FERENC: i. m., Térképmelléklet II/1. II/2-a. II/2-b.

³⁰FLEISZ JÁNOS i. m. 44.

³¹SZÁLKAI TAMÁS – SZIKLA GERGŐ – SZILÁGYI FERENC: i. m., Térképmelléklet II/1.

lusa.³² A 19–20. század fordulójára, ha népességszámban nem is éri utol, de gazdasági potenciál tekintetében már mindenképpen megelőzi a rivális Debrecent.³³

4. ábra. Forrás: saját szerk.

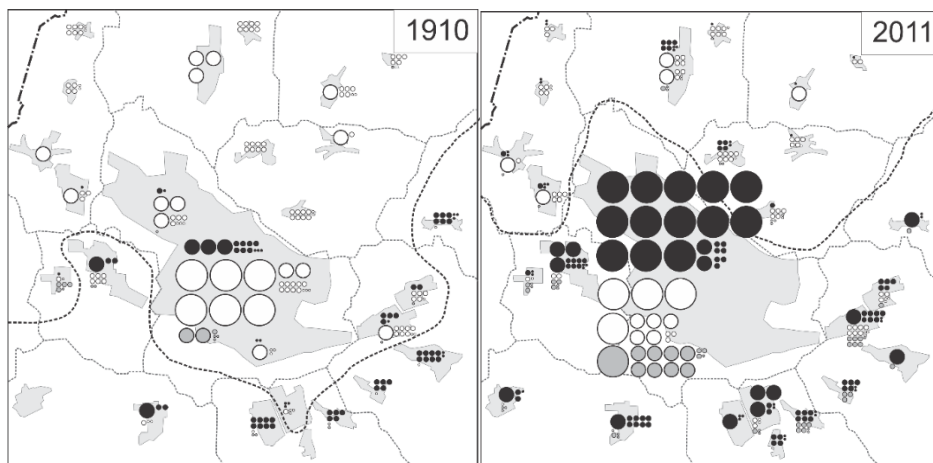
A román uralom alá került városban 1930-ban 82.000 ember él. 1941-ben az újra Magyarországhoz tartozó Nagyváradon közel 93.000 főt írnak össze. A világháború után visszacsatolják Romániához, Nagyváraddal egyesül Biharpüspöki (1956) és Váradszöllös község (1954). 1956-ban 99.000 lakosa van, majd a szocialista iparosítás gyökeres átalakulást és hirtelen növekedést hoz: 1966-ban 122.000, 1977-ben 173.000, 1992-ben 220.000 lakosa volt. A hirtelen növekedés a lakosság összetételén és a város arculatán is rajta hagyta a nyomát. 1966-tól kezdve Nagyvárad román többségűvé válik.³⁴ Hatalmas szocreál típusú negyedek épülnek. Ugyanakkor a belvárosi rész mind a mai napig sokat megőriz az eredeti arculatából. A statisztikai szempontból jelentős növekedés ugyanakkor romániai szinten elmarad a határtól távolabbi fekvésű, a román hatalom által preferált központoktól (pl. Kolozsvár, Brassó, Temesvár). Fokozatosan veszít a regionális szerepköréből, és a rendszerváltást követő virtualizálódó államhatár sem hoz igazán fordulatot. Napjainkban a közel 200.000 lakosú nagyváros Romániában a pseudo-regionális városok kis csoportjába tartozik, amely csoport egyértelműen elválk a Kolozsvár, Temesvár, Brassó, Krajova, Konstanca, Jászvásár által alkotott regionális szintű város csoporttól. A város-hierarchiában betöltött szerepkörön az sem változtat drámaian, hogy 1990 után Nagyvárad jelentős egyetemi központtá tudott válni, illetve a reptere is (névle-

³²BELUSZKY PÁL: i. m., 153.

³³SÜLI-ZAKAR ISTVÁN – CSÜLLÖG GÁBOR: *A regionalizmus történelmi előzményei Magyarországon*. SÜLI-ZAKAR ISTVÁN (szerk.): *A terület- és településfejlesztés alapjai*. Bp.-Pécs, 2003. 38–40.

³⁴SÜLI-ZAKAR ISTVÁN – SZILÁGYI FERENC: *Etnikai csere a Partiumi megyeszékhelyeken*. Történeti Földrajzi Közlemények. 3. évf., 1 sz. 2015. 58–82.

gesen) nemzetközi besorolást kapott. Az államhatár virtualizálódásával a térszerkezeti versenyben újra megjelent a régi versenytárs és testvérváros: Debrecen.

5. ábra: A magyar többségi nyelvhasználat határa Nagyvárad körzetében 1910-ben és 2011-ben. (Fehér – magyar, fekete – román, szürke – egyéb és ismeretlen. A jelek méretei csökkenő sorrendben 10000, 1000, 100 és 25 lakost jelölnek. Forrás: saját szerk.)

A 20. században még változatosabb társadalmi összetétel alakul ki. Korábban elsősorban a katolicizmus központja (római katolikus és görög-katolikus püspökségekkel), de az izraelita lakosság is nagyon népes. 1920 után ortodox, illetve református központtá is válik, mindkét utóbbi felekezet püspöki székhelyet létesít Nagyváradon.³⁵ A II. világháborút követően a város lakosságának közel negyedét kitevő zsidóság szinte teljesen eltűnik. Az 1989-es rendszerváltást követően a neoprotestáns vallások (baptista, pünkösdista) központja is lesz. Nagyváradon található a Romániai Magyar Baptista Gyülekezetek Szövetségének a központja is.

2005-ben Nagyvárad megyei jogú város és a körülötte fekvő kilenc község létrehozta a Nagyvárad Metropolisz Övezet településtársulást, amely az integrált fejlesztés tűzte ki fő célkitűzésnek. Jelenleg a településtársulásnak 12 önkormányzat a tagja (Nagyvárad, Bihar, Bors, Hegyközsátár, Hegyközpályi, Köröskisjenő, Fugyivásárhely, Váradszentmárton, Nagyürögd, Biharszentandrás, Körösgyéres, Vizesgyán).³⁶ A társulásnak közel 250.000 lakosa van napjainkban. A megyeszékhely és a környező települések kapcsolata az ezredfordulót követően spontán módon is erősödött. Számos lakópark épült a Várad környéki községekben, ahová a nagyvárosból költöztek ki lakosok. Így ez a településgyűrű pufferzónaként fogta fel a Váradot elhagyó lakosok jelentős hányadát. Míg a nagyváros népessége jelentős mértékben (1992 óta mintegy 30.000 fővel) csökkent, addig a szuburbán települések népessége gyorsan növekszik. A szuburbanizáció kiterjedt az államhatár magyar oldalán fekvő közeli településekre, leginkább Biharkeresztes városra is.

³⁵SZILÁGYI FERENC: *A Királyhágómelléki Egyházkerület kialakulása és helye a Magyar Református Egyházban*. KULIN FERENC – VELIKY JÁNOS szerk.: „Zengett Színon a zsoltár.” Bp., 2010. 207–220.

³⁶<http://www.zmo.ro>, (A letöltés ideje: 2015. november 10.)